

УДК 808.2+811.161.3

UDC 808.2+811.161.3

РЕДАКТАРСКАЯ ПРАЎКА НА СУЧАСНЫМ ЭТАПЕ (ЛЕКСІКА-ФРАЗЕАЛАГІЧНЫ АСПЕКТ)

EDITORIAL CORRECTION ON THE MODERN STAGE (LEXICAL-PHRASEOLOGICAL ASPECT)

П. П. Жаўняровіч,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры медыялінгвістыкі
і рэдагавання БДУ

P. Zhauniarovich,
PhD in Philology, Associate Professor
of the Department of Medialinguistics
and Editing, Belarusian State University

Паступіў у рэдакцыю 27.06.22.

Received on 27.06.22.

На падставе картатэкі з 1000 сказаў, выпісаных з беларускіх тэкстаў на працягу 10 гадоў, праводзіцца класіфікацыя і аналіз лексіка-фразеалагічных памылак. Падкрэсліваецца значнае ўжыванне русізмаў пад уплывам білінгвізму, акцэнтуюцца ўвага на асноўных памылках пры выбары слова і фразеалагічных адзінак, фіксуецца наяўнасць збыткоўнасці, таўталогіі і немілагучнасці ў адрэдагаваных сказах. Канстатуецца недастатковы ўзровень моўнай падрыхтоўкі аўтараў і кампетэнтнасці рэдактараў у сучасных рэдакцыях СМІ і выдавецтваў.

Ключавыя словы: рэдагаванне; рэдактарская праўка; білінгвізм; лексічнае значэнне; безэквівалентная лексіка; плеаназмы; таўталогія.

On the base of card file of 1000 sentences taken down from Belarusian texts during 10 years, classification and analysis of lexical-phraseological mistakes are conducted. The article marks significant usage of Russisms under the influence of bilingualism, accentuates the attention on the main mistakes in selection of words and phraseological units, documents presence of excessiveness, tautology, and disharmony in the edited sentences. The article states the insufficient level of language training of authors and competence of editors in modern editorial offices of mass media and publishing houses.

Keywords: editing, editorial correction, bilingualism, lexical meaning, non-equivalent lexicon, pleonasm, tautology.

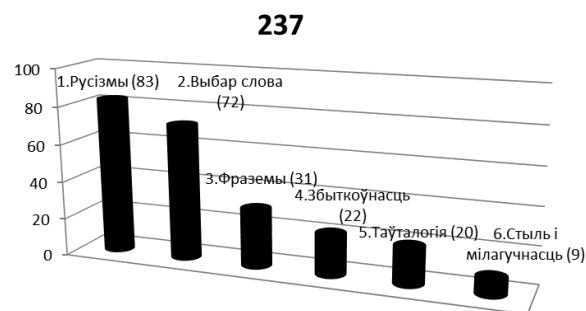
Рэдактарская праўка грунтуецца на глыбокім аналізе прапанаванага матэрыялу, праведзеным спецыялістам з мэтай выяўлення адпаведнасці рэалізацыі інтэнцыі ў вербальным масіве. Менавіта інтэнцыянальнасць тэксту сёння выходзіць на першы план і звязана як з жанрам, так і са стылем, а больш шырока – з дыскурсам, бо разуменне інтэнцыі як «сплаву патрэбнасці, матыву і мэты» [1, с. 53] суадносіцца са словаспалучэннем *аўтарская задума*, якое шырока выкарыстоўваецца ў вучэбных дапаможніках і падручніках. Таму рэдагаванне нататкі ці рэпартажу, манаграфіі ці навуковага артыкула, закона ці пастановы, вучэбнага дапаможніка ці падручніка, апавядання ці верша мае свае асаблівасці з пункту гледжання выяўлення лексіка-фразеалагічных памылак і падыходаў да іх праўкі.

Эмпірычным матэрыялам даследавання сталі 1000 сказаў картатэкі, складзенай цягам дзесяці гадоў (2012–2022). Мэта артыкула – выявіць прычыны лексіка-фразеалагічнай недасканаласці беларускіх тэкстаў, апублікаваных або размешчаных на афіцыйных старонках у інтэрнэце, класіфікаваць памылкі па групах.

Падыходы да рэдактарскай праўкі тэкстаў грунтуюцца на шматлікіх даследаваннях па культуры мовы і практычнай стылістыцы, прадугледжваюць знаёмства рэдактара з найноўшымі распрацоўкамі лексікалагаў, веданне новых лексікаграфічных прац. Няма, на жаль, сучаснага вялікага «Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы» (ТСБМ), застаецца адзіны, выдадзены ў пяці тамах (шасці кнігах) у 1977–1984 г., які сёння размешчаны ў інтэрнэт-прасторы [2]. З апошніх даведнікаў – «Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы» (ТСБЛМ) (2016), у які

ўключана больш за 65 000 слоў [3]. Яго відавочна недастаткова, асабліва з улікам плыні пазычанняў, у асноўным англіцызмаў, канца XX – першых дзесяцігоддзяў XXI ст. Навукоўцы падстаўна канстатуюць: «У нашы дні беларускі лексікон перажывае сапраўдны словатворчы бум, бо менавіта ў лексіцы перш за ўсё адлюстроўваюцца змены, якія адбываюцца ў грамадстве» [4, с. 346]. З гэтай прычыны шматлікія неалагізмы, не ўлічваліся як недахопы або лексіка-фразеалагічныя памылкі пры складанні картатэкі. Не ўключаліся ў картатэку і тыя лексемы, марфемны склад якіх адрозніваецца ад зафіксаваных у слоўніку і якія пашыраны ў пісьмовым і вусным маўленні, напрыклад, *узгадаць* (кадыфікавана *згадаць* [3, с. 295]) ці *накірунак* (кадыфікавана *кірунак* і *напрамак* [3, с. 349, 433]). Сказы з праўкай не пашпартызуюцца з этычных меркаванняў.

У адзначанай колькасці сказаў выяўлена 237 лексіка-фразеалагічных памылак, класіфікацыя якіх па шасці групах паказана ў дыяграме на рысунку.

Рысунк. – Колькасць лексіка-фразеалагічных памылак па групах

Прааналізуем выяўленыя недахопы са зваротам да лексікаграфічных прац.

1. Русізмы. Колькасныя паказчыкі яркая высвечваюць праблему інтэрферэнцыі моў у сітуацыі блізкароднаснага білінгвізму: 83 памылкі (35 %) паказваюць няўменне аўтараў і рэдактараў размяжоўваць лексічныя пласты дзвюх моў і, верагодна, пацвярджаюць карыстанне беларускай мовай толькі як рабочым інструментам пры стварэнні або рэдагаванні тэкстаў.

Асабліва прыкра, што ігнаруюцца магчымасці безэквівалентнай лексікі, якая, з аднаго боку, адлюстроўвае нацыянальную карціну свету беларусаў, а з другога – дапамагае меншай колькасцю знакаў перадаць патрэбную інфармацыю: *У яго [Сяргея Петраўца] гарадку жалезнай дарогі [чыгункі] не было; Верш «Утро в деревне» – спроба стварэння вобраза неверагодна роднага і заўсёды аднолькавага, але такога непаўторнага вясковага ранку: з яго водарам парнога мяляка [сырадою], выглядам старых стрэх, бліскучай расы, промнямі сонца; Ажоннае шкля [Шыбы] аздаблялі росныя каралі павуцінак, у якіх адбівалася рознакаляровасць жнівеньскіх фарбаў і раскоша мірных нябёсаў.* Веданне рэдактарам безэквівалентных слоў-залацінак *чыгунка, сырадой, шыба*, без сумнення, дапамагло б матываваць лексічныя замены ў аўтарскіх матэрыялах.

Сваю долю памылак уносяць шаблоннае карыстанне анлайн-перакладчыкамі, якія пакуль не могуць вырашаць творчыя задачы. З гэтай прычыны частка матэрыялаў беларускамоўных старонак афіцыйных сайтаў не праходзіць стадыю рэдагавання, бо ўтрымлівае шматлікія памылкі на розных моўных узроўнях, а некаторыя сказы проста страчваюць сэнс: *Асноўнымі кампанентамі экстракта соладу з'яўляюцца крухмал, іншыя вугляводы і вавёркі. Не праведзена праўка на марфалагічным узроўні (экстракту [3, с. 954]) і праз рускія амаграфы бёлкі – белкі ўзнікае недакладны пераклад вавёркі і як вынік – сэнсавая памылка [трэба бялкі].*

Праілюструем неправамернае выкарыстанне русізмаў яшчэ двума прыкладамі:

– *Раптам ён паказаў пальцам улева і ўніз, дзе за варотамі ў агароджы сярод чорных надгробнікаў вылучаўся светла-шэры абеліск.* Створаная аўтарам лексема *надгробнік* утрымлівае корань *-гроб-* – відавочны русізм (бел. *труна*), а правільны адпаведнік – *словаспалучэнне надмагільны помнік* [2] (у гэтым разе ўжо руская мова ў параўнанні з беларускай утрымлівае безэквівалентную лексіку);

– *Рабятты паказалі міні-спектакль «Не жартай з агнём!» і атрымалі Дыплом «За спробу творчага эксперыменту».* Русізм *рабятты* (назоўнік не матываваны адзіночным лікам – **рабёнак*) быў кадыфікаваны ў 1980 г. ТСБМ [2], але ў вялікі арфаграфічны «Слоўнік беларускай мовы» (СБМ) (1987) не ўключаны [5, с. 665]. Слоўнікі XXI ст. таксама не ўтрымліваюць лексему [2, с. 666; 6, с. 683]. Патрабавалася замена русізма ў залежнасці ад узросту ўдзельнікаў: або *дзеці,*

або *падлеткі,* або *дзяўчаты і хлопцы* (патрабуецца таксама ліквідацыя арфаграфічнай памылкі: *дыплом*).

2. Выбар слова. Памылкі звязаны з рознымі пластамі лексікі і яе парадыгматычнымі сувязямі. Рэдактару трэба ведаць мову прафесійна, і калі гэтым не валодае аўтар, выкарыстоўваць свае здольнасці і вопыт для таго, каб удала выконваць свае функцыянальныя абавязкі. Звернем увагу на наступныя лексічныя памылкі.

- **Неадрозненне паронімаў:** *Многія з тэм, якія асвятляліся тады, актуальныя і дагэтуль, ключавое адрозненне ў тым, што ў той час акцэнт рабіўся на дысцыпліну асабістага [асабовага] складу (паронімы асабісты – асабовы – асобны – асобы – асобасны [3, с. 86, 90]); У адрозненне ад апатычнага Кавылька, гэты персанаж больш дзейны [дзейны]* (паронімы *дзеіны* – *дзеісны* [3, с. 221]).

- **Выбар слова з сінанімічнага рада.** Праілюструем ужыванне лексемы *закрыць*, якая ўтварае сінанімічны рад у залежнасці ад выкарыстанага прамога дапаўнення. Адначасым, што тлумачальныя слоўнікі даюць магчымасць паўсюль выкарыстоўваць *закрыць*, тым самым нівеліруючы сінанімічныя магчымасці беларускай мовы. Але рэдактар мусіць дапамагчы аўтару павялічыць лексічную разнастайнасць тэксту, таму патрабуецца праўка наступных сказаў: *Ён закрыў [заплюшчыў] вочы, але адчуваў не юнацкую радасць моцных крылаў, на якіх некалі ляцеў на сустрэчы з каханай, а горкую крыўду за прададзенае пачуццё; Што там? За закрытымі [зачыненымі] дзвярыма?*

- **Няправільнае па значэнні слова.** У разгледанай групе адпаведных памылак фіксуецца найбольшая колькасць, і гэта сведчыць пра недастатковы лексікон не толькі аўтараў, але і рэдактараў, пра нежаданне апошніх правараць значэнні па тлумачальных слоўніках:

– *17 напрамкаў у гэтай вобласці [галіне], прынятыя ААН летась, ставяць канкрэтныя мэты для розных сфер. Вобласць – частка тэрыторыі, арганізма [3, с. 145], галіна – асобная вобласць навукі, дзейнасці, творчасці [3, с. 179];*

– *У гэты час удзверы патэлефанавалі [пазванілі]. ТСБЛМ адсылае ад патэлефанаваць да тэлефанаваць – паведамляць па тэлефоне, а таксама званіць па тэлефоне [3, с. 567, 839];*

– *Сёння яна [Міха] з захапленнем гулялася [гуляла] са сваёй калекцыяй рознакаляровых калабок, якія зрабіла з маленькіх шкарпэтак і пяроўжкі [ячных круп або панцаку] (мама наша мае добры густ, калі трэба тэрмінова прыдумаць новую цацку для дзіцяці).* Лексема *гуляцца* ў беларускай мове ўжываецца толькі ў безасабовых сказах, напрыклад, *У шахматы добра гулялася на прыродзе*. І, зразумела, патрабуецца праўка русізма *пяроўжа*;

– *Спалохаўся пан, варажбітку раптам успомніў, ды як закрычыць, як залямантуе нямым [немым] голасам...* Праз няправільны выбар сло-

ва ўзнікае сэнсавая памылка (*нямы* – ‘пазбаўлены здольнасці гаварыць’ [3, с. 495]; *немы* – ‘жудасны, страшэнны, дзікі, распачны’ [3, с. 485]).

3. Фраземы. Памылкі ва ўжыванні ўстойлівых выразаў выклікаюцца і калькаваннем з рускай мовы, і няведаннем іх значэння, магчымасцей спалучэння ў моўнай плыні.

- *Таму, стоячы побач са сваімі аднакласнікамі, я гучна пляскала ў далоні і ўсміхалася гасцям ва [на] ўвесь рот; А самога было – ад-зямлі два вяршкі* [кату па пяту] і *худы як хварасціна; Ты парай мне, ты падкажы, // Дзе бываю я не права: // Навучы мяне даражыць // Усім тым, што Гасподзь дараваў* (патрабеецца аўтарская дапрацоўка вершаванай страфы з праўкай *не права* → *не маю рацыі або не мая праўда*).
- *Іспанцы пачалі матч спакойна, на абардаж не рушылі, але было зразумела, што гуляць з пазіцыі сілы супраць каманд высокага класа нам пакуль цяжка.* У фраземе *браць на абардаж* неправамерна заменены дзеяслоўны кампанент *браць* → *рушыць*, які не можа перадаць значэнне ‘счэпліванне двух караблёў для рукапашнага бою’ [3, с. 13]; атрымліваецца, што гэта зусім не футбол, а нейкае сілавое адзінаборства.

4. Збыткоўнасць. У сённяшні хуткаплынны час кожны карыстальнік імкнецца выказаць думку з дапамогай найменшай колькасці слоў. Адсюль і тэндэнцыя семантычнай кандэнсацыі (*сацыялка, камуналка, малочка, маршрутка*), і выкарыстанне мемаў і смайлаў у інтэрнэт-камунікацыі. Акрамя названай у першай групе безэквівалентнай лексікі, рэдактару варта звяртаць увагу на плеаназмы, на паўтарэнне значэння ў некалькіх выкарыстаных словах і іншыя выпадкі.

- *На развітанне настаўніца і вучаніца атрымалі ў падарунак некалькі кніг з аўтарскім аўтографам. Аўтограф – уласнаручны, звычайна памятны, надпіс ці подпіс* [3, с. 94], а ў сказе размова вядзецца менавіта пра аўтара кнігі.
- *Так, напрыклад, быў у нас уласны Шэрлак Холмс – Аляксандр Ільюкевіч.* Сярод значэнняў лексемы *так* – ‘часціца’. Выкарыстоўваецца ў пачатку сказа, які растлумачвае папярэдняе выказванне, у значэнні «а іменная», «напрыклад» [2], г. зн. адбываецца паўтор інфармацыі.
- *Частку выручкі ад быка гаспадар хаваў тамемна ад жонкі ў жалезнай бляшанцы з цвікамі.* У слове *бляшанка* корань *бляха* – ‘тонкае ліставое жалеза’ [3, с. 115], і не было патрэбы ў выкарыстанні адноснага прыметніка.

5. Таўталогія. Можна толькі часткова згадзіцца з выказваннямі рэдактараў пра тое, што «рэдагаванне – гэта не выпраўленне масла маслянага», таму што праўка таўталогіі ўваходзіць у працэс працы з рукапісам. Варта своечасова заўважыць паўтарэнне аднолькавых ці аднакаранёвых слоў і ў залежнасці ад стылю тэксту прапановаў аўтару лексічныя замены:

- *Беларусам, вядома [бяспрэчна], Егіпет больш вядомы як папулярны сярод жыхароў краіны курорт.* Можна абраць для лексічнай замены і іншыя пабочныя словы: *зразумела, натуральна, безумоўна*;
- *Хочацца, каб яна [сітуацыя] стала рэзананснай і для іншых, бо праблема, якая ў стужцы ўздымаецца (праблема догляду за старымі на належным узроўні), стаіць вельмі востра.* У сказе патрабеецца праўка ва ўстаўной канструкцыі: не варта паўтараць слова *праблема*, бо якраз да яго і выкарыстана ўдакладненне; парушана кіраванне аддзеяслоўнага назоўніка, што ўтварыўся ад дзеяслова *даглядаць*, які патрабуе пасля сябе роднага склону: (*догляд старых на належным узроўні*).

6. Стыль і мілагучнасць. Захаваць стылістычную аднароднасць тэксту ўдаецца не заўсёды, таму варта прыслухоўвацца да меркаванняў аўтара і толькі ў крайніх выпадках прапановаў карэктаванне выказвання. Напрыклад, пішучы навінавую нататку, недарэчным выглядае наступны сказ: *Такі момант зноў настаў: касманаўт Алег Навіцкі, перадаўшы зоркам прывітанне ад Беларусі, пэўна, прывязе для музейнай экспазіцыі крыху зорнага пылу.* Тут аўтарская расквечанасць тропамі выклікае іранічнае ўспрыманне чытача. Мілагучнасць часта парушаецца ў сучасных вершаваных творах, рэдактары якіх, разумеючы спецыфіку паэзіі, чамусьці не адважваюцца вяртаць тэксты на дапрацоўку. Але ж хібы ў вершах абавязкова заўважыць чытач, і ў яго складзецца адпаведнае ўражанне пра паэтычныя здольнасці аўтараў: *Тваёй прасторы давяраю // і крочу вуліцай натхнёны, // нібыта тайну раскрываю* (аднолькавы склад на канцы слова і на пачатку наступнага); *Так ціха ходзяць па шчацэ // Мае нязлічаныя мары – // Мае дзіцячыя ахвяры. // А я трымаю сон ў руцэ* (вымаўленне [ў] пасля саворнага гукі [н] не ўяўляецца магчымым).

Такім чынам, лексіка-фразеалагічны аспект рэдактарскай праўкі найперш звязаны з перадачай асноўнай семантычнай інфармацыі, запраграмаванай у інтэнцыі. Яе выяўленне і прагназаванне чытацкага ўспрымання становіцца пабуджальным матывам для рэдактарскага аналізу і, пры неабходнасці, праўкі аўтарскага матэрыялу. З улікам таго, што «стымулямі, пабуджальнымі сіламі ўсіх змяненняў у мове, і асабліва ў лексіцы, з’яўляюцца знешнія (сацыяльныя) і ўнутрымоўныя фактары, якія ў сваім праяўленні ўзаемаабумовлены і дзейнічаюць адначасова» [7, с. 446], праца рэдактара прадугледжвае, з аднаго боку, разуменне ім няспыннасці «жыцця мовы», каб не ўзнікала матывацыя «няма ў слоўніку – няма ў тэксце», а з другога – не толькі спасылкі на лексікаграфічныя крыніцы, але і творчае ўспрыманне кадыфікаванай у іх семантыкі лексічных адзінак. Працу рэдактара некаторыя даследчыкі называюць не толькі майстэрствам, але і мастацтвам, і ўсведамленне гэтага ўскладае вялікую адказнасць за якасць абнародаваных беларускамоўных матэрыялаў. Але ці адпавядае такой місіі наступны,

напрыклад, сказ: *Калі на вуліцы мароз і снег, ужо не дастанеш з кута ровар і не адправішся па шумных вулачках горада шукаць прыгожыя пейзажы, сачыць за натоўпам людзей альбо проста атрымліваць асалоду ад руху на свежым паветры?* Зразумела, што не: трэба было прапанаваць аўтару замяніць канструкцыю *на вуліцы* →

на дварэ, якая перадае беларускае светаўспрыманне, і ліквідаваць збыткоўнасць – слова *людзей* (*натоўп* – ‘вялікае, звычайна хаатычнае, зборышча людзей’ [2]). Таму вучоба і ўдасканаленне сваіх прафесійных кампетэнцый праз усё жыццё – аксіёма для рэдактара.

ЛІТАРАТУРА

1. Колшанский, Г. В. Проблемы коммуникативной лингвистики / Г. В. Колшанский // Вопросы языкознания. – 1979. – № 6. – С. 51–62.
2. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы / Скарнік [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : www.skarnik.by. – Дата доступу : 10.05.2022.
3. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы : больш за 65 000 слоў / уклад. : І. Л. Капылоў [і інш.] ; пад рэд. І. Л. Капылова. – Мінск : БелЭН імя П. Броўкі, 2016. – 968 с.
4. Дынаміка літаратурнай нормы сучаснай беларускай мовы / Н. П. Еўсіевіч [і інш.] ; навук. рэд. В. П. Русак ; Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літ., Філіял «Ін-т мовы і літ. імя Якуба Коласа і Янкі Купалы». – Мінск : Беларус. навука, 2015. – 440 с.
5. Слоўнік беларускай мовы : арфаграфія, арфаэпія, акцэнтацыя, словазмяненне / Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа АН БССР; пад рэд. М. В. Бірылы. – Мінск : БелСЭ, 1987. – 903 с.
6. Слоўнік беларускай мовы / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы ; уклад. Н. П. Еўсіевіч [і інш.] ; навук. рэд. А. А. Лукашанец, В. П. Русак. – Мінск : Беларус. навука, 2012. – 916 с.
7. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. А. Я. Баханькова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1994. – 463 с.

REFERENCES

1. Kolshanskij, G. V. Problemy kommunikativnoj lingvistiki / G. V. Kolshanskij // Voprosy yazykoznanija. – 1979. – № 6. – S. 51–62.
2. Tlumachal'ny slounik byelaruskaj movy / Skarnik [Elektronny resurs]. – Rezhym dostupu : www.skarnik.by. – Data dostupu : 10.05.2022.
3. Tlumachal'ny slounik byelaruskaj litaraturnaj movy : bol'sh za 65 000 slov / uklad. : I. L. Kapylov [i insh.] ; pod red. I. L. Kapylova. – Minsk : BelEn imya P. Brouki, 2016. – 968 s.
4. Dynamika litaraturnaj normy suchasnaj byelaruskaj movy / N. P. Yeusiyevich [i insh.] ; navuk. red. V. P. Rusak ; Nac. akad. navuk Byelarusi, Centr daslyed. byelarus. kul'tury, movy i lit., Filiyal «In-t movy i lit. imya Yakuba Kolasa i Yanki Kupaly». – Minsk : Byelarus. navuka, 2015. – 440 s.
5. Slounik byelaruskaj movy : arfahrafiya, arfaepiya, akcentuaciya, slovazmyanenne / In-t movaznaustva imya Ya. Kolasa AN BSSR; pod red. M. V. Biryly. – Minsk : ByelSE, 1987. – 903 s.
6. Slounik byelaruskaj movy / Nac. akad. navuk Byelarusi, In-t movy i lit. imya Ya. Kolasa i Ya. Kupaly ; uklad. N. P. Yeusiyevich [i insh.] ; navuk. red. A. A. Lukashanyec, V. P. Rusak. – Minsk : Byelarus. navuka, 2012. – 916 s.
7. Lyeksikalohiya suchasnaj byelaruskaj litaraturnaj movy / pod red. A. Ya. Bahan'kova. – Minsk : Navuka i tehnika, 1994. – 463 s.